

EL MARTIROLOGI D'USUARD
(GIRONA, MUSEU D'ART. M. D. 273)

per GABRIEL ROURA

El Martirologi d'Usuard que es guarda en el Museu d'Art de Girona és un manuscrit de remarcable interès pels diferents aspectes que ofereix a l'estudiós.

L'origen

L'origen o lloc en què fou copiat el manuscrit podem situar-lo en terres de Bohèmia si tenim en compte els successius posseïdors del còdex que figuren en les notes cronístiques marginals, fins a l'últim que fou Don Pere d'Aragó. Podem excloure'n el bisbat de Praga, atès que en el text del Martirologi manquen els noms d'alguns patrons de Bohèmia, com els sants Ciril i Metodi i santa Ludmila. També ens indueix a tal conjectura la presència de sants relacionats amb aquella regió bohèmia, afegits al text original d'Usuard: 23 d'abril, St. Adalbert de Praga; 1 de maig, St. Segimon, rei; 8 de maig, St. Estanislau, bisbe de Cracòvia; 28 de setembre, St. Wenceslau, duc, venerat a Bohèmia, Hongria, Polònia i, especialment, al bisbat d'Olmütz.

Per altra banda, la presència de sants monjos fundadors de monestirs o en ells venerats, amb l'additament de «sancti patris nostri», alguns dels quals ja figuren en el text original d'Usuard, ens fa pensar en l'origen monàstic del manuscrit. A manera d'exemple, citem: «...sancti patris nostri Anastasii, Alexandrie urbis episcopi...»; «...eodem die sancti patris nostri Pachomii qui cum esset factus apostolice gratie insignis fundator-que Egypti cenobiorum scripsit monachorum regulas quas angelo dic- tante didicerat...». «In Bohemia sancti Protopii abbatis...». «Apud Tebaidam, sancti patris nostri Arsenii...». «Eodem die, sancti patris nostri Hilarionis cuius vitam Ieronimus...». Com s'ha dit, alguns venen con-

signats en l'original del monjo de Saint Germain-des-Prés, altres s'hi han afegit posteriorment.

Confirmaria l'origen monàstic que suggerim, la circumstància d'afegir al text original alguns misteris de la vida de la Verge, com ara el seu naixement, l'anunciació, la fugida a Egipte i la seva mort. També hi figuren la concepció de sant Joan Baptista, les vigílies i les octaves dels apòstols Pere i Pau, de Joan Baptista, sant Llorenç, i l'octava de sant Mateu.

Però l'afegit que més ens mou a afirmar aquest origen monàstic és el de sant Bernat, abad de Claravall († 1153), el de Maiol, abat de Cluny († 994), el de Tomas Becket, arquebisbe de Canterbury († 1170) i el de la translació de santa Hedwig (Eduwigis, foli 85). Pensem, doncs, que el Martirologi de Girona pertany a la família dels martirologis de l'orde del Císter. En efecte, Eduwigis, esposa d'Enric el Barbut de Silèsia, fundà a Trebnitz, bisbat de Breslau, un monestir de monges cistercenques. En enviudar, Eduwigis es retirà al dit monestir durant la resta de la seva vida, fins a la seva mort, i allí fou sebollida. La seva pròpia filla Gertrudis en fou la segona abadessa. Fins al 1515, les abadesses foren membres de la noblesa bohèmia. L'abadia va haver de suportar crisis, fams i incendis que perjudicaren greument el monestir i deixaren petja en el còdex del Martirologi que justificà la seva restauració, circumstància que pot apreciar-se examinant-lo amb atenció. Seria una fel·lç coincidència que Don Pere d'Aragó hagués llegat el Martirologi al monestir de Poblet recordant-ne el seu origen cistercenc.

La datació

La datació ens ve consignada amb tota claredat en el colofó del restaurador Paulinowsky: 1254. Aquesta data fou coneguda pels restauradors del segle XVII, probablement formant part de l'explícit a la fi de l'obra. En deixen constància en dos llocs significatius, l'un deliberat, l'altre espontani. La citació espontània apareix en la primera peça introductòria on s'explica el còmput lunar i la lletra Dominical: «Si autem scire uolueris in quocumque die anni quota pronuntianda sit luna, uide quotus sit ciclus si est unus siue primus, ut in anno Millesimo CC.LIII presenti» (1254). La menció deliberada ve consignada en el colofó dels pròlegs, a la fi del foli 6', com veurem.

El manuscrit actual

La configuració que actualment presenta el manuscrit permet de distingir tres parts ben definides. La primera part és formada pels folis 1-6', que conté la computació lunar i de la lletra Dominical: *De arte inueniendi qualiter sit pronuntianda luna. qualiter die secundum numerum suppo-*

situm in martirologio et ubi singulis annis littera mutatur et incipitur hoc modo accessus. Segonament, el pròleg de sant Jeroni i el de sant Agustí que alguns havien atribuït a Beda: *De prologis diuersis super opus martirologii per quos patet quantam diligentiam apposuerunt sancti et antiqui ad compilationem huius opusculi.* «Notandum quod licet multi dederunt operam ad compilandum martirologium cum tres fuerint maioris auctoritatis qui opus huiusmodi tradiderunt. Primus fuit Ieronimus cuius operi premittuntur due epistole scilicet duorum episcoporum ad ipsum et ipsius ad eos inferius notate. Secundus fuit Beda cuius operi assignatur secundus prologus qui sic incipit: Festiuitates. Tertius fuit Usuardus cuius est tertius prologus infra notatus et eius opus magis habetur in usu apud multas ecclesias que etiam eius operi creduntur aliqua in locis uariis addisse precipue de sanctis et festis perinentibus ad eas specilaliter et huius est martirologium subscriptum». *Epistola Chromatii et Heliodori episcoporum ad Ieronimum:* «Domino sancto fratri Ieronimo ...x... ad honorem Dei honorem Dei martiribus exhibere». *Responsio Ieronimi ad eosdem episcopos super eodem:* «Chromatio et Heliodoro sanctis episcopis Ieronimus presbiter. Constat Dominum nostrum ...X... in celesti curia fecit esse sublimem». *Prefatio quem in pluribus libris ascribitur Bede super opere martirologii.* iste prologus alicubi dicitur excerptus ex libris beati Augustini dicitur. «Festiuitates sanctorum Apostolorum seu Martyrum ...x... Honorandi sunt caritate, non seruitute».

A la fi d'aquesta primera part, en una mena de fontispici de gust neoclàssic, apareix inscrit el colofó d'Adam Paulinowsky, que projecta clara llum sobre la restauració del còdex: *Martirologium hoc scriptum anno M.CC.LIIII, ac postea temporis iniuria Iesum, iussu Illmi. et Rmi. Principis D. D. Francisci Cardinalis a Dietrichstain episcopi Olmütz integritati restituit. Adamus Paulinowsky Episcopalis latinae cancellariae Amanuensis. Anno Salutis M DC XIII.*

La segona part comença en el foli 7: Martirologim Usuardi..., fins als folis 14-16' que forma un *ternion* afegit en la restauració feta en el segle XVII, obligant a modificar l'inici original del text del monjo de Saint Germain-des-Prés. El text original comença a les *VIII Kl. Ianuarii. Vigilia natalis Domini.*, mentre que el gironí comença: *Martirologium Usuardi. Ianuarius. Kalendis Ianuarii. Circumcisio Domini nostri Iesu Christi.* A partir del foli 17 es conserven el suport i els textos originals del còdex fins al foli 96'.

La tercera part, també deteriorada i refeta, com la primera, comprèn els folis 97 fins al final, foli 126'. Ambdues parts, primera i tercera, més el tern primer de la segona, constitueixen l'obra restauradora de l'amanuense Paulinowsky sota el mecenatge del cardenal príncep de Dietrichstein, bisbe d'Olmütz. Presenten el mateix tipus de lletra, la típica textura, que es desenvolupa en l'àmbit cultural germànic.

La història del manuscrit

Oferim un breu resum de la història del Martirologi a partir de les dades que ofereixen les notes i els colofons dels successius posseïdors. Prenent com a referència la data de 1254, podem suposar que el còdex fou copiat en temps de Premislaus Otokar II, el Victoriós, marquès de Moràvia, marcgravi d'Àustria i rei de Bohèmia, del 23 de setembre de 1253 al 26 d'agost de 1278, any de la seva mort.¹

Aquest monarca rebé de la seva mare una àmplia educació germànica. Durant el seu regnat treballà amb convicció perquè Bohèmia adoptés la llengua i la cultura alemanyes, així com l'escriptura que s'anava generalitzant a tot Europa i que, de manera impròpia es coneix amb el nom de gòtica. El primer possessor conegut fou el que apareix en el foli 2, en una nota a manera d'ex-libris, precedida d'una invocació, que apareix incompleta a causa de la desaparició de la tinta: «1582. Aquest llibre em fou donat pel Reverendíssim Senyor Esteve Radetius, bisbe d'Agrigense (Eger, Erlau), Conseller de la sacra cesàrea i Règia Magestat, Lloctinent del regne d'Hongria».²

El bisbe Radetius, abans d'ésser elegit arquebisbe d'Erlau (Agrigensis), havia ocupat la seu episcopal de ritu llatí de Varadino (1568). El 1572 fou traslladat a l'esmentada seu d'Erlau que ocupà fins al 1586. Fou conseller i lloctinent de l'emperador Rodolf V pel regne d'Hongria. Podem deduir, doncs, que dos anys abans de la seva mort féu donació del preciós manuscrit a Franz von Dietrichstein.

El segon possessor conegut és l'esmentat príncep cardenal, bisbe que fou d'Olmütz, del 26 de maig de 1599 al 19 de setembre de 1636, any en què morí. El bisbat d'Olmütz era sufragani de l'arquebisbat de Praga.³ Ja coneixem la seva intervenció patrocinadora que dugué a terme Adam Paulinowsky, amanuense de la Cancelleria episcopal llatina. Franz von Dietrichstein va néixer a Madrid, puix el seu pare Adam era ambaixador de l'emperador Maximilià II i s'havia casat amb Margarida de Cardona i de Requesens. En retornar a Àustria tingué una brillant carrera eclesiàstica i política, essent un significat promotor de la reforma catòlica, principalment, a Bohèmia. Rodolf II el va promoure a príncep de l'imperi.

Deixant de banda els canvis i trasbalsos d'aquella època, amb constants variacions territorials, annexions, etc., que deixen entreveure les notes, sí que cal fer notar que en aquestes regions conviuen grups pertanyents a diverses confessions cristianes. Així, Esteve Radetius era el bisbe de ritu llatí de Varadino, la qual cosa vol dir l'existència de comunitats de ritu oriental catòlic o grec. Semblantment, a Olmütz, l'ama-

1. A. CAPELLI, *Crologia, Cronografia e Calendario Perpetuo*. 6a ed., rev., Milà, Ulrico Hoepli, 1988.

2. GAMS, *Series Episcoporum Ecclesiae Catholice...* Graz, Akademische Druck V. Verlangsanstalt, 1957, p. 368, col. 1.

3. GAMS, *op. cit.*, p. 297-298, col. 1.

nuense Adam treballava a la cúria llatina, puix allí també tenien la corresponent cúria de ritu oriental.

El tercer posseïdor del Martirologi fou Pere Antoni de Cardona i Fernández de Córdoba; ambaixador a Roma i virrei de Nàpols, heretà els títols comtals de Sogorb i d'Empúries. Per raó d'aquest títol, mantingué una bona relació amb la catedral de Girona. Per antiga tradició, els comtes emporitans eren canonges honoraris del capítol catedralici. Don Pere d'Aragó, essent a Girona, va prendre possessió personalment del seu honor canonical el dia 4 de maig de 1672.⁴ El 30 de juliol de 1675, Don Pere renunciava al comtat d'Empúries en favor de la seva neboda Na Caterina de Cardona i Aragó, muller del duc de Medinaceli, el qual prengué possessió de la seva canongia per procurador. Testimoni d'aquesta pertinença és l'enquadrernació del Martirologi que duu les armes de Pere d'Aragó en quatre angles de les tapes.

Seria de gran interès per a la història del còdex conèixer les circumstàncies de temps i lloc que concorregueren a l'adquisició de tal joia bibliogràfica.

Al terme de la seva vida, Pere d'Aragó va llegar la seva rica i nombrosa biblioteca al monestir de Poblet. De tots els llibres entrats a la biblioteca destacava el manuscrit del Martirologi d'Usuard. Quan el 1835 el monestir fou saquejat i destruït, dos religiosos exclaustats vingueren a Girona i s'acolliren a l'hospitalitat de les monges Bernardes del monestir de Santa Maria de Cadins, aleshores situat a la parròquia del Mercadal. Aquests monjos salvaren alguns objectes preciosos del culte, entre els quals el Martirologi, que romangueren a mans de les monges Bernardes fins a la revolta de 1936. De seguida se'n féu càrrec el Servei del Patrimoni Artístic de Catalunya que el portà a Barcelona on fou registrat i l'any 1937 formà part de la gran exposició d'art català que s'organitzà a París, en el palau de les Tulleries. Acabada la guerra civil, retornà a Girona juntament amb altres peces de la catedral, com ara el brodat de la creació, el retaule i el baldaquí de plata, l'estàtua dita de Carlemany, la creu de Vilabertran i altres. Sembla que aleshores fou adquirit a les monges de Cadins pel bisbe Cartaña per ingressar-lo al Museu Diocesà que s'estava organitzant. A més, sembla que hi ha alguna ombra en aquest afer.

Des de la seva confecció, el manuscrit ha recorregut bona part d'Europa: Bohèmia, Hongria, Moràvia, Roma, Nàpols, Madrid, Poblet i Girona. Ha estat exposat a París i darrerament a Viena, i reposa finalment al Museu d'Art de Girona.

La codicologia del manuscrit

El Martirologi fou confeccionat amb pergamí d'ovella de gruix irregular, de color grisenc, quasi blanc. El suport actual amida 460 × 320

4. Girona, Arxiu Capitular. Actes capitulars. Reg. 1672.

mm. Els fulls o bifolis emprats en la restauració presenten una textura més fina i una coloració més clara, pràcticament blanca, a causa de la millor tècnica d'adobar les pells. Els fulls de pergamí han estat plegats i agrupats en forma de quadern. El primer quadern del còdex és format per un bifoli més un full. La resta la componen quaterns acarats pèl-pèl, carn-carn.

El ratllat

El traçat de les ratlles es féu amb mina de plom. Les ratlles verticals són cinc: 1a de marge interior; 2a + 3a + 4a i 5a, van de dalt a baix de tot el suport. Les verticals 3a i 4a, amb les horitzontals, que són 34, marquen la caixa de l'escriptura, que consta de 24 línies escrites.

Els marges

Aquests amiden: inferior, 61 mm; exterior, 90 mm; superior, 61 mm; inferior, 110 mm. La caixa de l'escriptura fa 280 × 175 mm.

La pàgina

L'escriptura va centrada a l'interior de la caixa i és cal·ligrafiada a línia tirada o seguida de 24 ratlles com s'ha dit. A la part final restaurada, a partir del foli 97, la caixa de l'escriptura presenta 25 ratlles. Entre línia i línia hi ha un espai de 14 mm i l'alçada de la lletra és de 5 mm. En els quaderns no hi ha signatures, ni reclams, ni títols corrents.

La foliació

La foliació o numeració dels folis és moderna, feta amb xifres aràbigues, situada a l'angle superior recte de cada full. Els folis 1-10 van numerats amb llapis; els folis 11-90 han estat marcats amb bolígraf (!). La resta és sense foliar, excepte el foli 96.

La relligadura

L'enquadrernació que actualment presenta el llibre és d'època moderna amb les tapes del segle XVII. El material emprat és un cartró rígid recobert de tafilet vermell, esgrafiat en filigrama d'or de tipus vegetal, emmarcant l'escut d'armes de Don Pere d'Aragó: en els angles de la fili-

grana hi ha la torre i el lleó rampant; la mateixa decoració apareix en les tapes posteriors. En el lloc del volum hi ha gravat en or el títol abreujat en castellà: Martirologio Romano. Quatre botons florals daurats exornen aquesta part del còdex. La part externa amida: 463 × 330 mm.

La paleografia

El fenomen de la transformació de l'escriptura carolina respon a un procés lògic i natural. Vers la fi del segle XI, la carolina presenta alteracions que, a poc a poc, la modificaran; en un principi de manera imperceptible, després molt notablement. En aquest procés apareix un tipus entremig de la carolina i la gòtica, anomenada de transició. En aquesta lenta evolució, la carolina clàssica esdevé carolina tardana, després gòtica primitiva i finalment gòtica pròpiament dita.

Aquest corrent neix en el nord de França, més exactament en el regne anglonormand. Per establir aquesta tesi, el professor Bischoff addueix un document del temps de Guillem el Conqueridor a favor de l'abadia de Sant Esteve de Caen. Escrit entre 1067-1075, la seva escriptura demostra suficientment la influència marcadament gòtica.⁵ El pas de la lletra carolina a la gòtica és el resultat d'un excés de manierisme, una exageració del traçat que fa una escriptura angulosa.

En aquesta evolució tampoc podem deixar de banda una certa influència de les escriptures insulars dels segles VIII i IX, així com en escriptures angleses més recents.⁶ El trencament apareix també a la regió de Gant, en el monestir de Saint-Pierre-au-Mont-Blandin, sota l'abadiat de Wichard (1034-1058) i quasi al mateix temps al nord de França, com hem vist.

Els elements més remarcables d'aquesta escriptura del nord de França, i de totes les textures gòtiques posteriors, són l'allargament i el redreçament de tots els traços verticals, inclòs el de la *a*, a diferència del que s'observa en la minúscula carolina i en l'escriptura que domina a Alemanya des del segle XI. En aquesta regió, en el curs del procés que condueix a l'escriptura gòtica, els traços inicials d'alçada mitjana també vénen dotats d'una mena de forques, com en el *Rufi* de Trèveris de 1181. L'adopció de l'escriptura gòtica a Alemanya es veié afavorida pel fet que molts lletrats havien realitzat els seus estudis a França, país que tothom considerava com el de més alt nivell cultural d'aquell temps. D'aquesta manera, els elements gràfics occidentals foren introduïts als països germànics i de l'orient d'Europa.

Els segles XIII i XIV marquen l'edat d'or de la textura a Alemanya; escriptura molt cuidada, emprada en la transcripció de manuscrits litúr-

5. Bernhard BISCHOFF, «La nomenclature des écritures livresques, du IX au XIII siècle», Premier Colloque international de Paléographie latine, París, CNRS, 1954.

6. Jacques BOUSARD, «Influences insulaires dans la formation de l'écriture gothique», a: *Scriptorium*, t. V, Brussel·les, 1951.

gics de gran format. L'escriptura del segle XIV ve caracteritzada per l'exageració dels elements decoratius i per l'aspecte nuós. Una varietat particular de textura fou utilitzada a l'Alemanya del Sud i es caracteritza per les puntes finament ondulades, a la manera de petites flames, situades a la part superior dels traços rectangulars. Els traços dotats d'aquestes petites flames esdevenen la característica de l'estil regional a Bohèmia, Silèsia i Polònia sota els regnats de Carles IV i Wenceslau VI, i continuen usant-se encara en el segle XV.⁷

El Martirologi de Girona, des del punt de vista paleogràfic pot ésser considerat com un clàssic de l'escriptura gòtica textual, obra d'experts copistes, molt propers als que confeccionaren la Butlla d'Or que el rei Wenceslau féu escriure el 1400. La seva textura gòtica ofereix, a primera vista, un *ductus* de trama compacta, gruixuda, on la lletra sembla ésser supeditada a la paraula.

L'angle de composició de la ploma varia entre els 30° i els 40°. Clarament es distingeixen dues formes de *a*: una, heretada de la uncial; l'altra, tancada mitjançant un traç horitzontal. En aquest tipus d'escriptura l'ús de les lligadures es redueix notablement: *st*; *ct*; *tr*; els signes de puntuació que senyalen les cesures se situen a mitja altura. Tal com succeeix amb la carolina, en la gòtica tampoc podem tractar d'un alfabet capital pròpiament dit, puix en el seu lloc s'usen lletres de major format o antigues capitals cal·ligrafiades amb la mateixa ploma, amb traços gruixuts, de manera que encara accentuen més el *ductus* general de la pàgina.

La textura gòtica perfecta es caracteritza per les lligadures de les corbes que es fan d'acord amb les regles que establí Wilhelm Meyer:

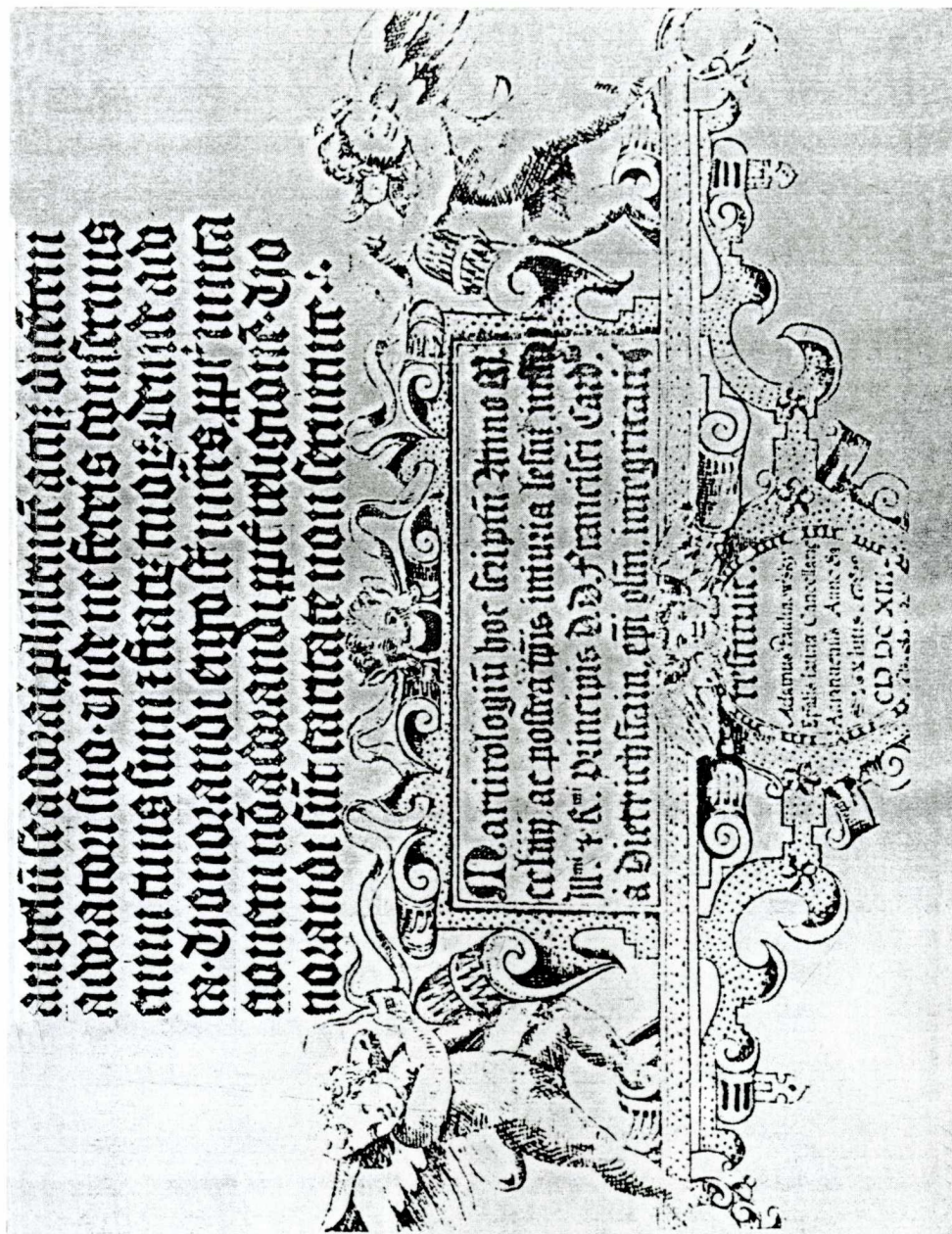
1. Quan les corbes de dues lletres són acarades una a l'altra se sobreposen parcialment: *be*; *oc*; *po*; però les corbes de la textura es trenquen en traços rectes, tenint en confusió les parts verticals.

2. Per tal d'evitar l'encontre entre arcs i traços rectes, la *r* rodona, que prové de l'antiga lligadura *or*, també apareix lligada a les lletres dotades de corbes: *b*, *d*, *h*, *p*, *u*. Aquestes regles s'apliquen a la textura gòtica tant a França i Anglaterra, com a Alemanya i Itàlia, i en les seves respectives zones d'influència.⁸

En el Martirologi de Girona intervenen tres mans, la primera de les quals ofereix un bon mostrari dels principals trets de l'escriptura gòtica. La primera mà, que senyalarem amb la lletra A, l'atribuïm a Adam Paulinowsky, autor de les parts restaurades. Escriu els folis 3-6', el final del qual presentem com a mostra (fig. A). Demostra la seva habilitat cal·ligràfica amb una lletra elegant i llegible, evitant els enutjosos nexes que en tanta manera dificulten una còmoda lectura del text. Noteu que

7. B. BISCHOFF, «Paléographie de l'Antiquité Romaine et du Moyen Âge Occidental», a: *Picard*, París VI, 1985, p. 144 i s.

8. Wilhem MEYER, «Die Buchstabenverbindungen der sogenannten gotischen Schrift». *Abh. d. Kgl. Ges.d. Wiss. zu Göttingen, Phil.-hist. Kl.*, N. F. 1, 6, 1897.

A- Girona, Museu d'Art, Martirologi d'Ussard, fol. 6^v

MARTIROLOGIUM USUARDI IANUARIUS

Kalendis Ianuarij. Luna.

ir xx i xxj xxij xxiii xxiiii xxv xxvi xxvii xxviii xxix
A B C D E F G H I K
L M N O P Q R S T
I R A T A C I S I O D
mini nostri Jesu Chris
et octava Trinitatis e
dem. Contra Scti Valma
chy martiris qui iubent
Elypio urbis Praefecto eum diceret:
die octava dominici diei sunt: cessate a
persimionibz idolorum et a Sacrificiis

xx i xxxiii iii xv xvi vii xviii

A B C D E F G H I

x xxi ii xxxiii v xvi xvii viii

L M N O P Q R S T

Iob propheta. Rone via latina na
le sanctorum nrorum gordiani
pyriachi quorum prior pro co
sione nominis xpi tempore mil
in diplumbatis creditur et in vltim
capite truncatur. Item rone leati ca
podi p'son sub alexandro imperato
fuit eum occidi gladio et corpus tra
per civitatem atq; in cyrenum iactari
collatus est etiam palmarum consi
cui uxore et filijs et alijs promissu
quadraginta duob; cum quib; et c
plicius levator quor capita iusta
suspendi per diuisas portas vrbis tot
ad exemplum xpianorum. Item r
via latina ad centum aulas natal
tum quatuor et quinq; v' g' d'us mai

la part final del colofó presenta una acurada lletra i numeració de tipus humanístic. La mateixa mà escriu els folis 14-16' i els folis 97-126'.

La segona mà, B, és la primitiva del text (fig. B) és més pesant i estreta, i abunden els nexes i les abreviatures. En el fragment d'aquesta mà es poden apreciar els finals de la lletra *t*, els rínxols de la vocal *i* i els pals verticals de les lletres altes *h*, *b*, *l* acabats en forma de forca. La tercera mà, C, escriu uns pocs folis com si en determinats moments suplís la mà B. Fa una lletra més pesant que les altres mans, amb una escriptura més compacta, marcant molt poc la separació dels mots. Els traços verticals de les lletres prenen la forma de flames; la *l* surt molt poc de la ratlla de l'escriptura i obre el forcat marcadament vers la dreta. La tinta emprada en totes les parts del text és de color negre brillant, amb alguns petits reflexos que denoten la presència d'algun element metàl·lic en la seva composició.

El text del Martirologi

L'autor del Martirologi fou Usuard, «baró de gran probitat» (Aimoni), monjo que professà al monestir de Saint Germain-des-Prés. Ja era monjo l'any 838, puix signa un document d'unió entre el seu monestir i el de Sant Remigi de Reims, com un dels 122 monjos del cenobi parisenc. Uns dinou anys després de la seva professió, vers el 858, l'abat Hilduí l'envià a Hispània, a terres ocupades pels sarraïns, per tal d'aconseguir les relíquies del màrtir sant Vicenç que havia mort a València. Féu el camí en companyia del comte Odiard. Després de fer-se amb les relíquies del màrtir, passà de València a Còrdova on varen aconseguir les relíquies dels màrtirs Jordi, Aurelià i Natàlia.

Entre els anys 863 i 865, per encàrrec del futur emperador Carles el Calb, treballa en la revisió i el perfeccionament del Martirologi «logrant restablir —escriu al monarca— certa unitat en les solemnitats dels sants, utilitzant principalment els martirologis dels venerables Jeroni i Beda preveres, el primer dels quals resulta extremadament concís i el segon havia deixat varis dies del calendari sense sants. També he utilitzat la compilació que de varis autors feu el baró il·lustre Florus, i les adicions que sobre el mateix tema s'han fet com a segona redacció. A aquests darrers he pres per model i he usat tot allò que he cregut convenient i digne de memòria, havent reduït a la brevetat el que allí s'exposa amb major extensió».⁹

La segona redacció, que s'atribuí a Florus, ara sabem que és obra d'Adó, bisbe de Viena, sobre el qual treballà Usuard. Aquest afegeix uns 370 sants al seu martirologi, que resulta ser el més complet. La major part d'aquests sants afegits, que desconeixen Adó i Florus, són francs i hispans. Dels primers, n'aplega informació durant les estades que féu en els diversos monestirs en el curs del seu viatge a Hispània; la majoria d'a-

9. MIGNE, *P. L.*, t. CXXIII, col. 453 i s.

quests pertanyen al seu orde de sant Benet. Dels segons, els hispans, en prengué notícia quan trepitjà aquestes terres. Així, dona puntual relació dels màrtirs i sants venerats a les terres gironines —citem ara sant Feliu com el més insigne—, com també dels màrtirs de les altres ciutats que va trobant en el seu pelegrinatge, passant per Barcelona, Tarragona, fins al regne taifa de València i, sobretot, del nombrós santoral d'Andalusia. El lector se'n podrà fer càrrec a la fi d'aquest apartat en què es publica un extracte del santoral hispà dels segles del Baix Imperi i Visigòtic.

La redacció del Martirologi adquirí gran perfecció i rigor històric, per la qual cosa guanyà ben aviat fama universal, no solament a l'interior de l'orde benedictí, sinó en totes les esglésies, tant de França, Hispània, Itàlia, Alemanya i Anglaterra.

El monjo Usuard morí un 13 de gener entre els anys 869 i 877 o poc després.¹⁰ El dia i el mes de la seva mort es consignaren amb lletra vermella en el mateix Martirologi: «Usuardus sacerdos»; en tot cas, l'any de la seva mort s'hauria de fixar després del traspàs del rei Carles el Calb, ocorreguda l'any 877.

Són nombrosos els manuscrits que es conserven en les biblioteques catedralícies, monàstiques i nacionals de diferents països. Poc temps després de la invenció de la impremta és editat a Lübeck el 1475 i el 1490; a Utrech, el 1480; a Colònia el 1490 i a Venècia el 1498. Aquesta darrera edició fou revisada per Bellinus, de l'orde de sant Agustí, amb el títol: *Martyrologium secundum morem Romanae Curiae*. A la fi del segle xv, l'obra d'Usuard havia estat adoptada en tot l'Occident, fins i tot en les basíliques romanes.

En el segle xvi, entre les diverses edicions, mereix especial atenció la crítica i excel·lent edició de Molanus: *Usuardi Martyrologium quo romana Ecclesia ac permutae aliae utuntur, cum tractatu de Martyrologiis*.

En el segle xviii apareixen amb caràcter científic l'edició del jesuïta P. du Sollier, en el volum vi corresponent al mes de juny, a les *Acta Sanctorum Bollandiana* de 1714, segons el còdex Herinensis, i la del benedictí Dom Bouillard, el 1718, segons el manuscrit original que es guarda en el monestir de Saint Germain-des-Prés. La *Patrologia Llatina*, de Migne, publica el Martirologi en el tom cxxiii, col. 453 i següents, segons l'edició del P. de Sollier, i la introducció i les variants de Dom Bouillard.

Els sants que el monjo Usuard conegué a Hispània

El motiu del viatge a Hispània que Usuard emprengué respon, d'una banda, a l'encàrrec del rei Carles el Calb (840-877), i de l'altra, al desig dels monjos de Saint Germain-des-Prés de fer-se amb el cos del màrtir

10. Dom J. DUBOIS, «Le martyrologe d'Usuard, Texte et Commentaire», Brussel·les, 1965 (*Subsidia hagiographica*; 40), p. 136.

valencià sant Vicenç. En el seu periple a Hispània va coneixent, en cada església local, els màrtirs i sants que es veneren i que figuren en els seus calendaris i missals. En penetrar en territori de la província narbonesa, de la qual en formaven part les diòcesis de la futura Catalunya, va descrivint els sants locals que presentem segons l'ordre cronològic. Trobant la ciutat de València totalment derruïda, segueix camí vers Còrdova, que esdevé el centre de les seves recerques per Andalusia. És important la quantitat de sants i màrtirs que resulten de les perquisicions d'Usuard. Aquests i els propis del seu orde de sant Benet constitueixen l'aportació original d'Usuard. D'aquí hem extret els hispans, la notícia dels quals ens podrà ésser útil.

XII kalendas februarii. ...Tarraconii in Hispania sanctorum martyrum Fructuosi episcopi, Augurii et Eulogii diaconorum qui tempore Galieni primo in carcere trusi deinde flammis iniecti exustis uiculis, manibus in modum crucis expansis orantes, martyrium compleuerunt, in quorum die natali sanctus Augustinus sermones ad populum habuit.

XI kalendas februarii. ...Ualentiae in Hispania Tarraconensi sancti Uincentii leuitae et martyris qui sub Daciano impiissimo praeside carceres, famem, eculeum, distorsiones membrorum, laminas candentes, cratem ferream ignitam aliaque tormentorum genera perpessus, ad martyrii proemium euoluit in coelum cuius passionis nobilem triumphum Prudentius luculenter uersibus exequetur et beatus Augustinus ac sanctus Leo papa summis laudibus commendant.

VI idus februarii. ...Ciuitate Corduba Salomonis martyris.

III kalendas marcii. ...In Hispanis ciuitati Hispali natale sancti Leandri episcopi et confessoris cuius predicatione et industria tota gothorum gens per Recharedum regem ab Arriana impietate conuersa est.

V nonas marcii. ...Eodem die natale sanctorum Emiteii et Celedonii qui primum apud Legionensem Gallecie ciuitatem exurgente persecutionis procella pro confessione nominis Christi plurimis afflictis tormentis Calagurrim usque perducti atque ibi martyrio coronati sunt.

Pridie nonas marcii. ...Ciuitate Toletto depositio Iuliani episcopi qui apud eiusdem loci incolas famosissimus habetur.

XI kalendas aprilis. ...In Galliis ciuitate Narbone natale sancti Pauli episcopi discipuli apostolorum quia a beato Paulo baptizatus et Gallias directus apud Narbonam episcopali dignitate donatus est.

Pridie nonas aprilis. ...Aput Hyspalim depositio sancti Ysidori antistitis.

IDibus aprilis. ...In Hispania sancti Hermenegildi qui ob catholice fidei confessione securi in capite percussus regnum celeste pro terreno rex et martyr intrauit.

XVII kalendas maii. ...In ciuitate Corduba natale sanctorum Olimpiadis et Maximi nobilium qui iubente Decio fustibus cesi deinde plumbatis ad ultimum capita eorum securibus tusa sunt donec emitterent spiritum.

XVI kalendas maii. ...Cesaraugusta natale sanctorum decem et octo martyrum Optati, Luperci, Successi, Marcialis, Urbani, Iulie, Quintiliani, Publii, Frontonis, Felicis, Cecilianis, Euoci, Primitiui, Apodemi, et reliquorum quatuor qui omnes Saturnini uocati essent referuntur. Hi omnes sub Daciano Hispaniarum praeside penis affecti atque interempti sunt.

XV kalendas maii. ...Item Corduba sanctorum martyrum Helei presbiteri, Pauli et Ysidori monachorum.

XVI kalendas maii... Corduba sancti Prefecti presbiteri et martyris.

XIII kalendas maii. ...In Hispanis ciuitate Caucoliberi passio Uincentii martyris.

Kalendas maii. ...In territorio Gallie Uiuarensi beati Andeoli subdiacono quem misit ab Oriente sanctus Policarpus una cum aliis ad predicandum uerbum Dei in Galliam. Cuius predicatione imperator Seuerus comperta spinosis fustibus crudelissime flagellatum in carcere trudi precepit et demum ab enso ligneo crucis modum caput eius scindi.

XII kalendas iunii. ...Corduba sancti Secundini martyris.

X kalendas iunii. ...In Hispanis sancti Epicti et Basilei episcopi.

III nonas iunii. ...Ciuitate Corduba beati Ysaac monachi quicum esset annorum uiginti septem gladio pro fide Christi necatus est.

VII idus iunii. ...Item Corduba sanctorum Petri presbiteri, Euencii, Iheremie et aliorum trium.

Idibus iunii. ...Eodem die sacti Fandile presbiteri qui aput Cordubam ciuitatem capite amputato martyrium consumauit.

XIII kalendas iulii. ...In Hispanis ciuitate Malaca sanctorum martyrum Cyriaci et Paule uirgimis qui post tormenta lapodibus obruti inter saxa animas celo reddiderunt.

IIII nonas iulii. ...In territorio Bituricensi sancti Laureani martyris cuius caput in Hispalim ad Hyspanias deportatum est.

XIII kalendas augusti. ...In Hispania ciuitate Hispali passio Iuste et Rufine que a preside Diogemano comprehense primo eculei extensione et ungarum laminatione uexate sunt post carceris inedia uariisque doloribus afflicte tandem Iustam in carcere spiritum exalauit, Rufine uero ceruix canfracta in confessione est.

XIII kalendas augusti. ...Ciuitate Corduba sancti Pauli diaconi et martyris.

IX kalendas augusti. ...Aput Emeritam Hispanie ciuitatem sancti Uictoris militaris qui cum duobus fratribus Terratio et Antiogeno diuersis examinatus supplicibus martyrium consummauit.

VIII kalenda augusti. Natale beati Iacobi apostoli fratris sancti Iohannis euangeliste qui ab Herode rege decollatus est huius sacra ossa ab Iherosolimis ad Hispanias translata et in ultimis finibus condita celeberrima illas gentium ueneratione excoluntur. ...Ciuitate Barcinona natale beati Cucufati martyris qui pro nomine Domine atrocissima tormentorum genera sub tribus iudicibus expertus nouissime gladio uictor migravit.

Kalenda augusti. ...In Hispanis ciuitate Gerunda natale sancti Felicis quem iussit iudex Dacianus post illata tormentorum genera detrahi ac deinde usque ad ossa laniari et tamdiu uulneribus instaurari usque dum iniunctum Christo spiritum reddidit.

Nonas augusti. ...Aput prouincia Mercie ciuitate Augustana natale sancte Affre que cum esset pagana et merertix per doctrinam sancti Narcissi episcopi ad Christum conuersa et cum omni domo sua baptizata pro confessione Domini igni tradita est.

VIII idus augusti. ...In Hispaniis ciuitate Compluto sanctorum Iusti et Pastoris fratrum qui cum adhuc pueri litteris imbuerentur proiectis in scola tabulis sponte ad martyrium cucurrerunt mox a Daciano teneri iussi cum se mutuis exhortationibus constantissime roborarent extra ciuitatem producti et a carnificibus iugulati sunt.

XIII kalendas septembris. ...Ciuitate Corduba sanctorum monachorum Leouigildi et Christofori quorum corpora post abscisione capitem igni tradita sunt.

VI kalendas septembris. ...Eodem die natale sanctorum Georgii diaconi, Aurelii, Felicis, Natalie et Liliose quorum primus mire abstinentie monachus ab Ierosolimia Cordubam adueniens et cum reliquis ex eadem urbe claro germine ortis diu optatum sibi que a Domino premostratum peruit assequi martyrium. Ciuitate Arelatensi sancti Cessarii episcopi mire sanctitatis uiri.

XV kalendas octobris. ...Item Corduba sancti Emiliani diaconi et Iheremie decollatorum.

XII kalendas octobris. ...Ciuitate Corduba beati Eulogii presbiteri pro Christo decollati.

V kalendas octobris. ...Eodem die sanctorum fratrum Adulfi et Iohannis qui aput Cordubam ciuitatem pro Christo coronati sunt.

XII kalendas nouembris. ...Burdegala Seueri episcopi.

XI kalendas nouembris. ...Ciuitate Osca sanctarum uirginum Munilionis et Elodie que pro confessione Christi diutini custodia macerate ac capitale sententia punite martyrium celebrarunt.

X kalendas nouembris. ...In Hyspaniis sanctorum Seruandi et Germani qui post uerbera squalorem carceris sitis ac famis iniuriam et longissimi itineris laborem nouissime martyrii sui cursum ferro cecis ceruicibus impleuerunt. Ex quibus Germanus Emerite, Seruandus uero Hyspali conditus est.

IIII kalendas nouembris. ...Iherosolimis natale beati Narcissi episcopi quem patientia et fide laudabilem fuisse hystoria narrat ecclesiastica.

III nonas nouembris. ...Cesarauguste sanctorum innumerabilium martyrum qui sub Daciano Hyspaniarum preside mirabiliter occubuerunt pro Christo.

Pridie idus nouembris. ...Aput prouinciam Terraconensem ciuitate Tyrasona beati Emiliani presbiteri et confessoris cuius admirabilem uitam Braulius Cesaraugustanus episcopus simplici sermone descripsit.

Quintodecimo kalendas decembris. ...Ciuitate Corduba passio sanctorum martyrum Aciscli et Uictorie ubi ob preciose mortis oerum commendationem eodem die orte rose diuinitus colliguntur.

Nono kalendas decembris. ...Item ciuitate Emerita Lucrecie uirginis.

VIII kalendas decembris. ...Ciuitate Corduba sanctarum uirginum Flore et Marie que post diuturnos carceres pro Christo gladio interempte sunt.

V idus decembris. ...Natale sacte Leocadie uirginis que a prefecto Hyspaniarum Daciano aput Tholetum dira custodia carceris macerata cum grauissimos beate Eulalie et reliquorum martyrum audisset cruciatus, genibus in oratione positus impolutum Cristo spiritum reddidit.

IV idus decembris. ...In Hyspania ciuitate Emerita passio Eulalie uirginis que cum esset annorum duodecim pro confessione Christi iussu Daciani presidis plurima tormenta perpressa est nouissime in eculeo suspensa et exungulata faculis ardentibus ex utroque latere apposis hausto igne spiritum reddidit. Eodem die aput pefatam urbem sancte Iulie martyris que fuit conuiginalis beate Eulalie comes indiuidua ad passionem properanti.

III idus decembris. ...In Hyspanis sancti Euticii cuius gesta habentur.

Pridie idus decembris. ...Aput Narbonam natale sancti Pauli confessoris quem beatus apostolus Paulus ordinatum eidem urbi destinauit antistitem.